

ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

Козін О. В.,

*здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID ID: 0000-0002-4439-6479*

Дяченко С. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України,
адвокат
ORCID ID: 0000-0002-0104-2769*

У статті представлено загальну характеристику зловживання цивільними процесуальними правами, досліджено поняття «зловживання цивільними процесуальними правами», його сутність та юридичну природу, особливості та проблеми правового регулювання, здійснено аналіз судової практики та визначено проблеми, які виникають у процесі розгляду судом справ, що пов'язані зі зловживанням цивільними процесуальними правами.

Зловживання цивільними процесуальними правами було і є досить поширеним явищем у нашій державі. Попри те, що це явище фактично існує давно, держава звернула на нього увагу і розпочала здійснювати нормативне закріплення питань, що з ним пов'язані, нещодавно. Зокрема, одним із найважливіших нормативно-правових актів, в яких висвітлено питання зловживання цивільними процесуальними правами, став прийнятий у новій редакції у 2017 році ЦПК України. Фактично зловживання цивільними процесуальними правами є новелою цивільного процесу. Саме це є причиною його детального вивчення та дослідження. Проблема існування цього явища залишається актуальною протягом багатьох років. Адже, якщо держава не приділятиме йому гідної уваги, може бути порушено конституційні права громадян України, право на справедливий суд, що передбачено Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Основним завданням суду є правильне визнання тих чи інших дій учасників цивільного процесу зловживанням цивільними процесуальними правами. Саме завдяки встановленню правильних критеріїв, за якими можна було б відрізнити зловживання процесуальними правами від добросовісної поведінки осіб, можна уникнути таких наслідків, як безпідставне притягнення їх до відповідальності, порушення права на справедливий суд, що є однією із найбільш поширених проблем, з якими зустрічаються суди у своїй діяльності. Також проблематичним є розмежування зловживання цивільними процесуальними правами і зловживання цивільними матеріальними правами, адже вони тягнуть за собою зовсім різні правові наслідки, що також може стати порушенням права на справедливий суд.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, цивільний процес, цивільні процесуальні права.

Постановка проблеми. Проблема зловживання цивільними процесуальними правами потребує детального вивчення, оскільки саме вона є причиною порушення права осіб на справедливий суд та безпідставного застосування до них негативних наслідків. Однією із причин існування зловживання цивільними процесуальними правами є недосконалість законодавства, зокрема відсутність закріплених критеріїв розмежування добросовісного використання процесуальних прав і дій, які можуть бути зловживанням цими правами. Враховуючи постійну зміну законодавства та виникнення нових шляхів зловживання правами, досить недоцільно було б встановлювати перелік всіх цих дій, набагато зручніше було б встановити саме критерії, що дадуть змогу здійснювати точне визначення зловживання процесуальними правами.

Зловживання цивільними процесуальними правами досліджували такі науковці, як А.С. Штефан, І.Г. Андрущенко, О.Я. Рогач, Н.В. Кузнецов, А.В. Юдін, В.В. Комаров, Н.О. Чечина, М.М. Агаркова, В.В. Комаров, Н.В. Кузнецов, А.Г. Новіков, А.Н. Єрмаков, М.Л. Гальперін та інші.

Мета статті – сформулювати теоретичні основи зловживання цивільними процесуальними правами, виявити прогалини в законодавстві та проблеми, що пов'язані зі зловживанням цивільними процесуальними правами, та напрацювати пропозиції щодо їх вирішення.

Завдання – дослідити особливості правового регулювання зловживання цивільними процесуальними правами, дати загальну характеристику зловживанню цивільними процесуальними правами та здійснити аналіз судової практики у справах, що пов'язані із зловживанням цивільними процесуальними правами, визначити прогалини в законодавстві, яке регулює зловживання цивільними процесуальними правами.

Виклад основного матеріалу. Зловживання цивільними процесуальними правами є однією з важливих проблем цивільного процесу. З часом цьому явищу стали приділяти більше уваги не лише на теоретичному рівні та у наукових працях, а й на законодавчому рівні. Зокрема, це пов'язано з прийняттям нової редакції Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) у 2017 році. Саме ця подія стала переломним моментом у розвитку цього явища. Попри це, зловживання цивільними процесуальними правами існувало ще задовго до цього і слугувало предметом досліджень багатьох науковців.

Зміни, внесені до нової редакції ЦПК України, були досить суттєвими. Він містить багато новел, до числа яких і входить принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами, що закріплений ст. 44.

Варто вказати, що стара редакція ЦПК України містила досить мало інформації щодо зловживання цивільними процесуальними правами. Зокрема, ст. 27 містила інформацію щодо добросовісного здійснення своїх процесуальних прав та обов'язків учасниками справи, а ч. 4 ст. 153 – про заставу як запобіжний засіб для недопущення зловживання забезпеченням позову [1]. Тобто фактично в старій редакції взагалі не було як такого врегулювання питань зловживання процесуальними правами, що певним чином негативно впливало на судовий процес.

Якщо ж брати до уваги вже нову редакцію ЦПК України, то багато науковців визначають інститут зловживання цивільними процесуальними правами взагалі як новелу цивільного процесу [2]. Нова редакція вже закріпила поняття, що було наведено вище, перелік дій, що можуть вважатися зловживанням правами, відповідальність за їх вчинення. Оскільки не існує чітко встановленого визначення поняття «зловживання цивільними процесуальними правами», наведемо деякі з них.

Звернувшись до ст. 44 ЦПК України, можна вказати, що зловживання процесуальними правами визначено як дії, що суперечать завданню цивільного судочинства [1]. Проте, на нашу думку, таке визначення є поверхневим. Тому, щоб визначити поняття, варто звернутися до теоретичної частини цивільного процесуального права. Так, можна запропонувати визначення авторів, які під зловживанням процесуальним правом розуміють реалізацію процесуальних прав всупереч меті та завданням цивільного судочинства і меті наданих особі відповідних процесуальних прав, що тягне за собою фіктивність відповідних процесуальних дій, які завдають шкоди публічним інтересам в ефективному та справедливому здійсненні правосуддя у цивільних справах і приватним інтересам учасників справи [3].

На думку О.Я. Рогача, зловживання процесуальними правами визначається як недобросовісне здійснення особою права на судовий захист, використання стороною судового процесу цього права не відповідно до призначення процесу [4].

Е. Васьковський визначає зловживання процесуальними правами як недопустиме здійснення певного права, яке протидіє правильному, своєчасному розгляду справи та винесенню по ній рішення судом або призводить до несправедливого результату для іншої сторони [5].

В.С. Петренко розуміє під зловживанням процесуальними правами здійснення цивільних прав виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі, дії в обхід закону, а також інше завідомо несумлінне здійснення цивільних прав [6].

На нашу думку, всі ці визначення певною мірою розкривають суть поняття і мають місце бути. Із них найширшими є поняття Васьковського та поняття, що взяте з практикуму С.В. Дяченка, Ю.Ю. Рябченко, Л.О. Самілик. Саме ці визначення охоплюють деякі ознаки зловживання, що пов'язані із наслідками.

Щодо всього комплексу ознак зловживання процесуальними правами в науковців також є різні погляди. Одні зараховують до ознак здійснення суб'єктивних прав та обов'язків, умисну поведінку та, як наслідок, заподіяння чи загрозу заподіяння шкоди суспільним інтересам. Дехто з вчених додає до цього переліку ще здійснення прав всупереч їх призначенню, усвідомлення факту зловживання ними, відповідність вчинених дій закону, настання конкретних юридичних наслідків. На нашу думку, всі ці ознаки певною мірою є правильними та відповідають цьому поняттю.

Призначення і сутність принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами проявляється у встановленні прямої заборони недобросовісного та корисливого користування учасниками судового процесу та їхніми представниками процесуальними правами з метою забезпечення захисту і справедливого балансу у використанні ними їхніх прав і виконання обов'язків [7, с. 68]. Закріплення цього принципу на законодавчому рівні є дуже позитивним кроком на шляху вдосконалення цивільного процесу та зменшення певних перешкод у процесі розгляду справи [8, с. 105].

Ч. 2 ст. 44 ЦПК України містить 5 пунктів, де визначено, які саме дії можуть бути зловживанням процесуальними правами, проте деякі вчені вважають, що цей перелік є не досить повним і не є вичерпним. Про це свідчать такі словосполучення, як «вчинення інших дій», «вчинення інших аналогічних дій». Тобто це означає, що кодекс не містить перелік всіх дій, що можуть бути визнані судом зловживанням цивільними процесуальними правами. Це питання також є предметом дослідження для багатьох науковців, які наводять значно більше видів зловживань, ніж їх закріплено на законодавчому рівні. Зокрема, А.С. Штефан як приклад наводить затягування строків розгляду справи та неявку в судові засідання з усіх можливих причин, тобто коли особа спеціально постійно перебуває на лікарняному, у відпустці, у відрадженому, таке застосування інституту забезпечення позову, коли дійсною метою вжиття тих чи інших заходів є створення несприятливого становища для відповідача чи навіть завдання йому шкоди [9]. Основною проблемою є те, що нині немає чітко визначених на законодавчому рівні ознак або критеріїв, за допомогою яких можна було б розмежувати зловживання процесуальними правами та інші дії. Така ситуація склалася саме через те, що ґрунтовних теоретичних досліджень у цій сфері бракує. Тобто ця проблема могла б вирішитися шляхом закріплення окремих критеріїв, якими б могли керуватися суди у своїй діяльності, або ж встановлення вичерпного переліку таких дій.

Зловживання цивільними процесуальними правами, як і будь-яке явище, тягне за собою певні юридичні наслідки. Серед них часто виділяють фіктивність відповідних процесуальних дій, завдання шкоди суспільним інтересам.

Цікавою є пропозиція законодавчого закріплення принципу концентрації, тобто чітких механізмів протидії зловживанням сторонами своїх процесуальних прав, із метою реалізації своєчасного розгляду справи [10].

Також ст. 135 ЦПК України містить інформацію щодо забезпечення судових витрат у разі зловживання процесуальним правом на позов, що є досить гарною «подушкою безпеки» для відповідача, що унеможливує порушення його прав [1].

Ч. 9. ст. 141 ЦПК України також містить інформацію щодо можливості покладення судових витрат на сторону, яка здійснила зловживання правами [1].

Ст. 148 ЦПК України передбачає можливість накладення штрафу на учасника процесу у разі зловживання цивільними процесуальними правами. Розмір цього штрафу коливається залежно від кількості зловживань своїми правами. Зокрема, у разі 1 зловживання може бути накладено штраф у розмірі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (оскільки з 1.01.2021 р. прожитковий мінімум для працездатних осіб становить 2270 грн, то сума штрафу коливається від 681 грн до 6810 грн), а у разі повторного чи систематичного зловживання особа може отримати штраф розміром від 1 до 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (тобто від 2270 грн до 22 700 грн) [1].

Наприклад, у справі № 544/485/20 Пирятинський районний суд Полтавської області ухвалив застосування до свідка, про виклик якого клопотав позивач і який періодично не з'являвся до суду, хоч і був повідомлений судовою повісткою, відповідальності. Його неявку на судові засідання суд визнав зловживанням цивільними процесуальними правами, що стало результатом накладення на нього штрафу розміром 0,3 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [11].

Прикладом накладення штрафу за систематичне зловживання цивільними процесуальними правами може бути справа № 361/6741/19, за якою Київський апеляційний суд ухвалив стягнути з особи штраф, розмір якого становить 10 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що на той час у гривнях було майже 20 тисяч. Систематичним зловживанням цивільними процесуальними правами суд визнав направлення на дванадцять апеляційних скарг на одне і те саме рішення [12].

Відповідно до ч. 3 ст. 44 ЦПК України наслідком визнання судом певних дій зловживанням процесуальних прав може бути залишення скарги, клопотання чи заяви без розгляду або їх повернення. Прикладом цього на практиці може бути справа № 576/1780/19 (провадження № 2/576/518/19). У ній подання позовної заяви, яка викладена беззмістовно та хаотично і ґрунтується лише на припущеннях, визнано зловживанням цивільними процесуальними правами, у результаті чого позовна заява була залишена без розгляду [13]. Схожим прикладом є справа № 754/12394/19, в якій суд визнав подання повторної ідентичної заяви зловживанням позивачем своїми процесуальними правами. Це спричинило повернення заявнику його заяви [14].

Ст. 262 ЦПК України встановлює ще один спосіб для запобігання зловживання цивільними процесуальними правами адвокатом або прокурором шляхом постановлення окремої ухвали щодо них [1]. Деякі науковці вважають, що постановлення таких ухвал може стати способом тиску на адвоката саме з боку судді. На нашу думку, таке твердження є досить правильним, оскільки ця норма не є деталізована. Зокрема, необхідно вказати, що саме належатиме до суттєвих недоліків, саме таке вирішення цієї проблеми, на нашу думку, буде найкращим.

Попри те, що зловживання цивільними процесуальними правами закріплене на законодавчому рівні нещодавно, на практиці суди зіштовхнулися з безліччю справ, що пов'язані зі зловживанням цивільними процесуальними правами. Деякі суди вже провели узагальнення судової практики у цій сфері. Одним із таких судів є апеляційний суд Одеської області [15]. На практиці найпоширенішими випадками зловживання цивільними процесуальними правами є такі:

1) неодноразове подання скарг, заяв, клопотань. Вони можуть стосуватися відводу судді чи інших учасників процесу, відкладення розгляду справи, проведення повторної експертизи тощо. Прикладом такої справи може бути справа під № 367/8947/18, в якій повторне подання клопотання про призначення тієї самої експертизи в іншій експертній установі було визнано зловживанням процесуальними правами [16];

2) неодноразове неприбуття в судові засідання. Прикладом такого випадку в судовій практиці стали дії позивача під час розгляду справи № 521/8997/15-ц. Сторона позивача була сповіщена про проведення судових засідань, проте позивач та його представники тричі не з'являлись у судові засідання. Після цього Малиновський районний суд м. Одеси дійшов висновку, що неодноразова неявка позивача не має поважних причин та розцінив такі дії як зловживання цивільними процесуальними правами [17];

3) подання кількох позовів до того самого відповідача, з тим самим предметом і з тих самих підстав або за аналогічними підставами і предметом. Прикладом такого зловживання цивільними процесуальними правами є справа № 523/13892/19. Суворовський районний суд м. Одеси ухвалою від 10.09.2019 р. визнав зловживанням процесуальними правами подання позовної заяви позивачем, оскільки аналогічний позов, того самого позивача до того самого відповідача з тих підстав вже був поданий позивачем [18].

У своїй діяльності суди зіштовхуються із певними проблемами. Однією із них є те, що суду досить складно визначити в різних ситуаціях межі зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами і їх добросовісного використання.

Висновки. У результаті проведеного дослідження зловживання цивільними процесуальними правами можна дійти наведених нижче висновків.

1. Зловживання цивільними процесуальними правами як нове поняття в законодавстві, звичайно, потребує ще більш детального дослідження. Проте, порівнюючи стару редакцію ЦПК України та нову, можна визначити значні відмінності в регулюванні такого явища, як «зловживання цивільними процесуальними правами». Стара редакція містила лише дві норми, які поверхнево були пов'язані із зловживанням. Нова ж редакція закріпила поняття, перелік дій, що можуть вважатися зловживанням правами, відповідальність за їх вчинення.

2. До визначення поняття та ознак зловживання цивільними процесуальними правами вчені підходять по-різному. На нашу думку, найширшими є поняття Васьковського та поняття з практикуму С.В. Дяченка, Ю.Ю. Рябченко, Л.О. Самілик.

3. Незважаючи на те, що на законодавчому рівні зловживання цивільними процесуальними правами закріпилося нещодавно, на практиці суди зіштовхнулися з безліччю справ, що пов'язані із ним. Найпоширенішими випадками зловживання цивільними процесуальними правами є неодноразове подання скарг, заяв, клопотань, неодноразове неприбуття у судові засідання, подання кількох позовів до того самого відповідача, з тим самим предметом і з тих самих підстав або за аналогічними підставами і предметом.

4. Основною проблемою, з якою стикаються суди, є відсутність критеріїв розмежування добросовісного використання процесуальних прав і дій, які можуть бути зловживання цими правами. Їх відсутність може бути причиною виникнення ситуації застосування до учасників судового процесу негативних наслідків без підстав. Виходом із цієї ситуації може стати законодавче закріплення в ст. 44 ЦПК України критеріїв розмежування або ж встановлення чіткого переліку усіх можливих дій, які можуть бути визнані зловживанням, із детальним попереднім дослідженням цієї сфери.

Kozin O., Dyachenko S. Abuse of civil procedural rights

The article presents a general description of the abuse of civil procedural rights, explores the concept of “abuse of civil procedural rights”, its essence and legal nature, features and problems of legal regulation, analyzes case law and identifies problems that arise in court cases related to with abuse of civil procedural rights.

Abuse of civil procedural rights was and is now quite common in our country. Despite the fact that this phenomenon has actually existed for a long time, the state paid attention to it and began to regulate issues related to it, relatively recently. In particular, one of the most important regulations, which addresses the issue of abuse of civil procedural rights, was adopted in a new version in 2017, the Civil Procedure Code of Ukraine. In fact, the abuse of civil procedural rights is a novelty of civil proceedings. This is the reason for its detailed study and research. The problem of the existence of this phenomenon remains relevant for many years. After all, if the state does not pay enough attention to it, the constitutional rights of citizens of Ukraine, the right to a fair trial, as provided by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, may be violated.

The main task of the court is the correct recognition of certain actions of the participants in civil proceedings as an abuse of civil procedural rights. It is by establishing the right criteria by which one could distinguish the abuse of procedural rights from the conscientious conduct of individuals that such consequences as unjustified prosecution and violation of the right to a fair trial can be avoided.

It is also one of the most common problems that courts face in their work. It is also problematic to distinguish the abuse of civil procedural rights from the abuse of civil substantive rights, as they entail completely different legal consequences, which can also be a violation of the right to a fair trial.

Key words: abuse of procedural rights, civil proceedings, civil procedural rights.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
2. Ковтунович Т.О., Дяченко С.В. Неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами як новела цивільного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 103–106. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/26.pdf
3. Дяченко С.В. Цивільний процес України : практикум / С.В. Дяченко, Ю.Ю. Рябченко, Л.О. Самілик. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 312 с.
4. Рогач О.Я. Зловживання позивачем процесуальним правом при використанні правових механізмів, передбачених ст. 207 ЦПК Цивільного процесуального кодексу України . *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 148–150.
5. Маруніч Г. «Затягування цивільного процесу» та «зловживання цивільними процесуальними правами»: співвідношення понять *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2016/09/4.pdf>.
6. Петренко В.С. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії* : матер. круглого столу, м. Одеса, 27 лист. 2015 р. / уклад.: І.В. Андронов, Н.В. Волкова, Р.Ф. Гонгалю; НУ ОЮА, Каф. цив. проц. Одеса: Фенікс, 2015. С. 15–20. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/4100>
7. Красько В.В., Дяченко С.В. Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами: правова природа та специфіка застосування в судовій практиці. *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 65–69. URL: http://www.pp-law.in.ua/archive/4_2019/15.pdf
8. Ковтунович Т.О., Дяченко С.В. Неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами як новела цивільного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 103–106. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/26.pdf
9. Штефан А.С. Зловживання цивільними процесуальними правами як процесуальний юридичний факт. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 2. С. 62–70.
10. Ковальчук О.С., Дяченко С.В. Концентрація цивільного процесу як засіб забезпечення своєчасного розгляду справи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Том 1. № 3(28). С. 96–100. URL: [https://doi.org/10.32837/ryuv.v1i3\(28\).328](https://doi.org/10.32837/ryuv.v1i3(28).328)
11. Рішення суду загальної юрисдикції: ухвала у справі № 544/485/20 від 2 жовтня 2020 року / Пирятинський районний суд Полтавської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92016815>

12. Рішення суду загальної юрисдикції : ухвала у справі № 361/6741/19 від 18 жовтня 2019 року / Київський апеляційний суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85135433>
13. Рішення суду загальної юрисдикції : ухвала у справі № 576/1780/19 від 9 вересня 2019 року / Глухівський міськрайонний суд Сумської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84116432>
14. Рішення суду загальної юрисдикції: ухвала у справі № 754/12394/19 від 9 жовтня 2020 року / Деснянський районний суд м. Києва. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92141440>
15. Узагальнення судової практики розгляду судами деяких питань, пов'язаних із зловживанням процесуальними правами: практика застосування новел цивільного процесуального права. URL: https://oda.court.gov.ua/userfiles/file/sud1590/Zlovgivannya_procesualnomy_pravamy.pdf
16. Рішення суду загальної юрисдикції : ухвала у справі № 367/8947/18 від 8 жовтня 2020 року / Переяслав-Хмельницький міськрайонний суд Київської області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92122480>
17. Рішення суду загальної юрисдикції : ухвала у справі № 521/8997/15-ц від 31 травня 2018 року / Малиновський районний суд м. Одеси. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74417480>
18. Рішення суду загальної юрисдикції : ухвала у справі № 523/13892/19 від 10 вересня 2019 р. / Суворовський районний суд м. Одеси. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84305965>